

ابعاد انسان‌شناسی جهاد در قرآن و رابطه آن با سلامت معنوی

مهیار خانی مقدم*، مهدی داوری دولت آبادی^۲

۱. استادیار قرآن و حدیث دانشگاه گیلان، ایران.

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم قم، ایران.

* نویسنده مسئول: m.khani@guilan.ac.ir

چکیده

هدف: پژوهش حاضر در صدد واکاوی ابعاد انسان‌شناختی جهاد در قرآن و تبیین آثار آن بر سلامت معنوی انسان‌ها بود.

مواد و روش: مبنای این پژوهش بر تحلیل داده‌های قرآنی از آیات مرتبط با بحث جهاد، استوار بوده که در این فرایند، از روش تحلیل محتوا یا داده‌بنیاد استفاده گردید.

یافته‌ها: جهاد با تأمین کرامت نوع انسان‌ها، موجب آزادی اندیشه و بیان شده و باید ضمن پرهیز از تجاوز از حدود انسانی در آن، بر تناسب مجازات محاربان با نحوه محاربه آنها، عنایت داشت. همچنین موجب حفظ کرامت انسان‌های مؤمن است که در آن باید به دفاع از مسلمانان به ویژه هنگام استمداد، اولویت امنیت مؤمنان نسبت به نیازهای جسمی و دفاع از حیثیت افراد در جامعه اسلامی اهتمام داشت. همچنین جهاد در کمال انسان، نقش بی‌بدیلی دارد، البته شاخص‌هایی چون توکل و ارتباط با خدا، صبر و ثبات قدم، شهادت و نترسیدن از ملامت، محرم اسرار بودن، محسن بودن و ترجیح آخرت بر دنیا در آن، زمینه ساز برای کمال او و شاخص‌های چون کراهت طبعی، وسوسه‌های شیطانی، غرور، حب دنیا و نفاق، موجب عدم دسترسی او به کمال می‌شود.

نتیجه‌گیری: برخلاف برخی از انگاره‌ها در نفی جهاد و انتقاد از آن به دلیل آثار منفی بر سلامت معنوی انسان‌ها، می‌توان جهاد [با رعایت چارچوبه و حیانی و برگرفته از سنت نبوی (ص)] را به عنوان یکی از ارکان تأمین و ارتقای سلامت معنوی انسان‌ها بر شمرد.

واژگان کلیدی: انسان‌شناختی، جهاد، دفاع، سلامت معنوی، قرآن.

۱- بیان مسئله

نیست (۳). می‌توان آن را حسی از ارتباط داشتن با دیگران، داشتن معنی و هدف در زندگی و داشتن اعتقاد و ارتباط با یک قدرت متعالی تعریف کرد (۴) که در فرد، احساس هویت، کمال، رضایتمندی، عشق، احترام، نگرش مثبت، آرامش و توازن درونی ایجاد کرده (۵) و دارای مؤلفه‌های چون شناخت معنوی، عواطف معنوی، کنش‌های معنوی و ثمرات معنوی است (۶) که به دلیل معطوف بودن به همه‌ی زندگی انسان، شایسته است مبتنی بر جهان‌بینی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی و جهان‌شناسی قرآنی باشد (۷). با عنایت به الزامی بودن جهاد و دفاع در زندگی و حفظ سلامت معنوی، پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این پرسش‌هاست: «ابعاد انسان شناختی جهاد از منظر قرآن چیست؟ عنایت برآن، چه نقشی در سلامتی معنوی انسان دارد؟» با توجه به تتبع نگارنده، اثری که ناظر به مساله پژوهش باشد تاکنون به زیور طبع آراسته نشده است.

۲- روش پژوهش

بر مبنای روش داده بنیاد، در مرحله اول بر اساس کلیدواژه‌های «جهاد»، «قتل»، «دفع»، و «نصر» آیات قرآن مرتبط با مساله پژوهش (۱۷۲ مورد)، جمع‌آوری شد. سپس تمامی موارد با عنایت بر مفهوم آیات، «کدگذاری باز» شده و با بازخوانی تحلیلی، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی آنها ناظر به مبنای انسان شناختی، صورت پذیرفت و برای آن، اصول، مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی ترسیم گردید و در ادامه، ارتباط هر بخش با سلامت روان تبیین شد.

۳- اصول، مؤلفه‌ها و شاخصه‌های انسان شناختی

جهاد در قرآن

نمی‌توان با نگرش تفریطی و افراطی مکاتب بشری که ناشی از ضعف شناخت از انسان است، تعریف صحیحی از چیستی انسان، جهاد و امنیت را عرضه نمود. منبع قابل اتکا برای شناخت انسان و ابعاد و فرایند کمال آن، قرآن است که بر مبنای آموزه‌های آن، دو اصل «کرامت انسان» و «کمال انسان» در زمینه جهاد، نمود بیشتری دارد.

۱-۳- اصل کرامت انسان

یکی از قوانین اصلی جهان هستی، کرامت ذاتی است که خداوند به نوع انسان‌ها موهبت فرموده: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (اسراء/۷۰) در این آیه به بیان شخصیت والای نوع بشر و مواهب الهی نسبت به او می‌پردازد،

به نظر می‌رسد نیاز انسان به دفاع از عقاید و دارایی بینشی خود با تمامی ابعاد ذهنی، عینی، فردی و اجتماعی آن، پس از نیازهای فیزیولوژیکی، رتبه نخست از نظر اهمیت را به خود اختصاص داده است؛ زیرا تمامی افراد برای حفظ آنچه که به آن اعتقاد داشته و بر مبنای آن، زندگی خود را بنا نهاده‌اند (ولو فاقد استدلال منطقی باشد)، از هیچ کوششی دریغ نمی‌ورزند. این کنش‌ها و واکنش‌ها در نگاه اولیه می‌تواند ناقض سلامت انسان به نظر آید و پرهیز از مشارکت در آن توصیه شود؛ به عبارتی دیگر با تکیه بر حفظ سلامتی انسان و به بهانه صلح و مقابله با خشونت گرایی، انسان را فردی مسامحه‌گر با تمامی عقاید و برون‌دادهای مرتبط نماید. افرادی در سوی دیگر، راه افراط را در پیش گرفته و به بهانه فقدان امکان دستیابی به توافق و عقاید مشترک، جهاد را با خشونت بارترین شکل در ابعاد مختلف، اجرایی نمایند.

نکته مبنایی در این زمینه، در نوع نگاه به انسان و تعمیم آن در عرصه دفاع و جهاد است؛ برخلاف برخی از نگاه‌های افراطی و متأثر از تجربه‌گرایی، سودگرایی و... که انسان را ذاتا بی‌ارزش و موجودی منفعت طلب، لذت جو، شرور و در نهایت، گریز می‌کند (۱)؛ در نگرش توحیدی، خداوند تنها هنگام آفرینش انسان، خود را «بهترین آفریننده» نامیده (مؤمنون/۱۴) و فرشتگان را ملزم به بزرگداشت او کرد (ص/۷۲). البته انسان در کنار ویژگی‌های شایسته‌ای چون «زیبایی آفرینش» (تین/۴)، «نیکویی سرشت» (روم/۳۰)، «اراده و اختیار» (انسان/۳)، «قدرت خرد و بیان» (رحمن/۴-۳)، «استعداد آموزش‌پذیری» (علق/۵-۴) و «پذیرش تکلیف» (احزاب/۷۲) و «دریافت الهام و وحی» (شوری/۵۱)، ویژگی‌های نکوهیده‌ای چون «ناتوانی» (نساء/۲۸)، «نادانی» (نحل/۷۸)، «شتابزدگی» (انسان/۱۱)، «ناسپاسی» (عادیات/۶)، «سرکشی» (علق/۷-۶)، «دنیازدگی» (هود/۱۰)، «غرور و ناامیدی» (اسراء/۸۳) و «ستیزه‌گری» (کهف/۵۴) دارد که باید با تکیه بر آموزه‌های دینی به تعادل‌یابی آنها در مسیر هدف خلقتش-«عبودیت» (ذاریات/۵۶) و کسب «رحمت واسعه خداوند» (هود/۱۱۹-۱۱۸) از مسیر «علم و دانش» (طلاق/۱۲) و «امتحان و آزمایش» (ملک/۲)- بپردازد.

از برجسته‌ترین ابعاد سلامتی انسان، سلامت معنوی است، هرچند در تعریف سازمان جهانی بهداشت از سلامت، اشاره به بُعد سلامت معنوی مورد غفلت قرار گرفته (۲) اما تأثیر آن در معالجه بیماران و افزایش قدرت روحی افراد، قابل کتمان

به اسارت درآمد یا در آستانه هلاکت قرار گرفت، هرگز تجویزی برای اذیت او وجود ندارد.

۳-۱-۱-۱- شاخص آزادی اندیشه و بیان

از جمله نکات مهم برای حفظ کرامت نوع انسان‌ها، لزوم جهاد و دفاع از حق برای ایجاد زمینه آزادی اندیشه و بیان است. در نگرش توحیدی، اصل بر استقرار آموزه‌های الهی است و چنانچه افراد یا گروه‌هایی بخواهند با برهم زدن نظم هستی، قوانین یا حکومت باطلی را بنا نهند و با پروپاگاندا و فضا سازی رسانه‌ای، فتنه انگیزی کرده و از یک سو، با ارائه شبهات و از سوی دیگر با اقدامات نظامی، فرصت انتخاب دین الهی را از نوع انسان‌ها بگیرند، با آنها مقابله می‌شود.

البته در آموزه‌های الهی به دلیل مختار بودن انسان، اجباری برای پذیرفتن دین الهی نیست: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ...» (بقره/۲۵۶) زیرا دین چیزی نیست که با اجبار تبلیغ گردد، به خصوص اینکه در پرتو دلائل روشن و معجزات آشکار، راه حق از باطل آشکار شده و نیازی به این امور نیست (۱۰) اما باید فضا از امور مسمومی که موجب می‌شود نوع انسان‌ها به فطرت الهی خود (روم/۳۰) نیاندیشیده و گمراه شوند، پاک گردند.

خداوند در مورد جهاد دستور داده است: «وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (انفال/۳۹) یعنی هرگونه کفر و پوشاندن حق که موجب جریان یافتن ستم بر بندگان خدا شود، باید با جهاد رفع گردد زیرا اهل باطل، مردم را به افکار خود می‌کشاند و با حق، فاصله می‌دهند و در دینشان، فتنه می‌انگیزانند (۱۱). زمانی که فرد، آزادی لازم برای انتخاب دین خود را ندارد، سلامتی معنوی را از دست می‌دهد که جهاد می‌تواند زمینه ساز کسب این مفهوم متعالی باشد.

۳-۱-۱-۲- شاخص رعایت حدود انسانی

از دستورات مؤکد خداوند به مؤمنان این است که در جنگ با کفار، باید از تعدی نسبت به حقوق انسانی افراد، به شدت پرهیز نمود؛ زیرا به فرض پذیرش بدترین فساد برای فرد کافر، نمی‌توان برای انتقام از او به روش انسان‌های کافر دست یازید و از روش‌های نامأنوسی که خلاف دستور خداوند، سلامت معنوی و روحیه لطیف انسانی است، نسبت به آزار یا کشتن وحشیانه آنها اقدام نمود: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَ لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (بقره/۱۹) تجاوز از حدود انسانی موجب خشم الهی است (۱۲) و به همین دلیل در جنگ‌های اسلامی - برخلاف جنگ‌های عصر ما -

تا با توجه به این ارزش فوق العاده، خویش را به بهای ناچیزی نفروشد (۸). کرامت انسان در قرآن دارای دو نوع تکوینی و اکتسابی است، مراد از کرامت تکوینی یا ذاتی این است که خداوند، انسان را به گونه‌ای خلق کرده که در مقایسه با سایر موجودات دارای مزایای بیشتری است. منظور از کرامت اختیاری، دستیابی انسان به کمالات و ویژگی‌هایی است که با اختیار و اراده انسان حاصل می‌شود. بر خلاف کرامت تکوینی که در وجود انسان‌ها نهفته بود، در این جا تلاش و سعی انسان به منزله پلی برای رسیدن به درجات بالاتر، ایفای نقش می‌کند. در حقیقت انسان‌ها استعداد رسیدن به کمالات را دارند، ولی برخی با اراده خود به آن دست می‌یابند و برخی دیگر راه مقابل را طی می‌کنند.

از جمله مهمترین مؤلفه‌های تشخیص وجود سلامت معنوی در یک فرد، سنجش میزان باورداشت یک فرد نسبت به کرامت خود و اهتمام وی برای کسب کرامت بیشتر است. از جمله اصول جهاد در قرآن، تحقق کرامت انسانهاست و بدین قرار، هم برای افراد مجاهد و هم افرادی که مجاهدان برای آنها دست به جهاد زده‌اند، کرامت ایجاد و تقویت می‌شود و هم باید کرامت دشمنان را در چارچوبه خاص، مراعات کرد که تمام آنها به ارتقاء سلامت معنوی جامعه می‌انجامد. این اصل خود دارای دو مولفه «حفظ کرامت نوع انسان‌ها» و «حفظ کرامت انسان‌های مومن» در جهاد است.

۳-۱-۱-۳- مؤلفه حفظ کرامت نوع انسان‌ها

مقصود از آیه ۷۰ سوره اسراء، بیان حال همه انسان‌ها با قطع نظر از فضیلت روحی خاص برای پاره‌ای از افراد است. پس این کلام شامل مشرکان، کافران، فاسقان هم می‌شود، وگرنه مفهوم امتنان و عتاب تحقق پیدا نمی‌کند. بنابراین مقصد از تکریم در «و لقد کرّمنا بنی آدم»، شرافت بخشیدن به آن، به وسیله چیزهایی است که به وی اختصاص یافته و در غیر آن یافت نمی‌شود (۹).

بدین رو از جمله نکات مهم در تامین سلامت معنوی بر اساس اندیشه جهادی-دفاعی قرآن بنیان، حفظ حیات و حقوق نوع انسان‌ها با مراعات دستورات خداوند برای بشر است. چنانچه انسان‌های غیرمؤمنی که آزاری هم به انسان‌های مؤمن نمی‌رسانند مورد ظلم واقع شوند و رهبر حکومت اسلامی به اقتضای شرایط زمانی و مکانی، دستور لازم را در خصوص مساعدت و دفاع از ایشان به نحوه‌های گوناگون را صادر نماید، وظیفه مؤمنان بر مشارکت است. در میدان نبرد نیز باید میان شخص و شخصیت افراد تفاوت قائل شد و چنانچه فرد کافری

بیانگر نهایت حمایت خداوند و اوج کرامت مؤمنان است.

۳-۱-۲-۱- شاخص دفاع از مومنان بویژه کمک طلبان

در هنگام جهاد و دفاع، اولویت بر حمایت از مومنان است و در این زمینه برغم اختلاف سلیقه‌ها و یا حتی پراکندگی و شاید قدرت کمتر مومنان در ظاهر، اما به دلیل وحدت منبعث از روحیه توحیدی، قدرت دفاع از مظلوم در میان مومنان معتنابه خواهد بود. خداوند نسبت به اهتمام نداشتن به جهاد برای رفع ظلم از مستضعفان، مؤاخذه و عتاب کرده (۱۶) و می‌فرماید: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلِهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا» (حج/۳۸) از جمله زمینه‌های این امر، کمک طلبیدن (شوری/۳۹) و پرهیز از ذلت و پذیرش ظلم، موجب استقامت و طلب کمک برای اقامه حق خواهد شد (۱۷) و این امر به سلامت معنوی منتهی می‌شود زیرا فرد، ضمن نپذیرفتن وضعیت ناپسند، امید به اصلاح امور با یاری افراد مومن دارد و ضمن کوشش، به حفظ آرامش و مساعدت‌طلبی، اهتمام دارد.

۳-۱-۲-۲- شاخص اولویت امنیت مؤمنان نسبت به

نیازهای جسمی

گروهی از قریش به اینکه خانه خدا را برای تعظیم آن و راحتی مؤمنان، آباد می‌کنند و برای رفاه آنها، سقایی و توزیع آب را هم بر عهده دارند، افتخار می‌کردند. خداوند تصریح دارد (توبه/۲۱-۱۹) که افرادی که برای خداوند و تأمین امنیت مؤمنان جهاد و دفاع می‌کنند دارای جایگاه والاتری هستند (۱۸) و ایمان به خدا و جهاد در راه او از تمام این کارها بالاتر است.

از جمله نکات مهم در سلامت معنوی، پرهیز از امور فاقد اولویت است زیرا برخی افراد به کارهای ظاهری برای رفع نیازهای مومنان پرداخته و آن را بسیار ارزشمند تلقی می‌کنند. جهاد برای تأمین امنیت مؤمنان، اگر برای خدا باشد، دارای ارزشی بلامانند است. با وجود اهمیتی که تلاش برای تأمین سایر نیازهای مؤمنان دارد، تا امنیتی نباشد، رفع سایر نیازها نیز اثر کافی خود را نخواهد گذاشت. حضرت ابراهیم(ع) نیز در خصوص دعا برای مکه، ابتدا به امنیت آن و سپس برای برکت روزی، دعا فرمود: «وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ...» (بقره/۱۲۶)

رعایت اصول اخلاقی مشهود است، مثلاً افرادی که سلاح بر زمین بگذارند، کسانی که توانایی جنگ را از دست داده‌اند، یا اصولاً قدرت بر جنگ ندارند، همچون مجروحان، پیر مردان، زنان و کودکان نباید مورد تعدی قرار گیرند، باغستانها و گیاهان و زراعتها را نباید از بین ببرند و از مواد سمی برای زهرآلود کردن آبهای آشامیدنی دشمن (جنگ شیمیایی و میکروبی) نباید استفاده کنند (۱۳).

۳-۱-۱-۳- شاخص تفاوت مجازات انواع محاربان

شاخص دیگر در راستای حفظ کرامت نوع انسان‌ها، تناسب مجازات محاربان با نحوه محاربه آنهاست. کسانی که به مبارزه با خداوند و فرستادگان الهی می‌پردازند بر حسب استفاده غیرشایسته از عقل و اختیار، دچار درصدی از خطا شده‌اند که دارای مراتب است و باید متناسب با میزان تخطی آنها، مجازات آنها را تعیین نمود و تخطی مجاهد از این نکته، سلامت معنوی را هم در او و هم در فرد مقابل، مخدوش می‌نماید.

خداوند فرمود: «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ * إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدُرُوا عَلَيْهِمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (مائده/۳۳-۳۴) مجازات چهارگانه در آیه(قتل، به دار آویخته شدن، قطع انگشت و تبعید) بر اساس روایات اهل بیت(ع)، متناسب با درجات فساد افراد است (۱۴) و شدت عمل فوق العاده‌ای که اسلام در مورد محاربان به خرج داده برای تأمین سلامت معنوی و جسمی و حفظ خونهای بی‌گناهان و جلوگیری از تجاوزهای افراد زورمند به جان، سلامتی، مال و نوامیس مردم است.

۳-۱-۲- مؤلفه حفظ کرامت انسانهای مؤمن

کرامت انسان «مؤمن»، افزون‌تر است زیرا علاوه بر تصریح خداوند بر معیار بودن تقوا در کرامت اکتسابی(حجرات/۱۳) انسانهای مؤمن دارای درجات والایی نزد خداوند هستند (انفال/۴) تا بدانجا که پیامبر(ص) رو به کعبه فرمود: «به خدا سوگند، که حرمت مؤمن نزد خدا از حرمت تو بیشتر است (۱۵). علاوه بر کرامت نوع انسان‌ها، انسان‌های مؤمن بدلیل ارتباط با خداوند، دارای کرامت ویژه‌ای بوده که حفظ آن واجب است و هرگونه سلب حقوق ایشان، مستوجب مقابله است و بالاترین نکته در این زمینه، وعده محقق الهی است: «إِنَّ اللَّهَ يُدْفِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا...»(حج/۳۸) و این آیه

۳-۱-۲-۳- شاخص دفاع از حیثیت افراد در جامعه اسلامی

بر اساس آموزه‌های قرآنی، ارزشمندی حیثیت افراد به ویژه مؤمنان، بسیار مورد تأکید بوده و به صراحت در آیاتی (مانند: همزه/۱؛ قلم/۱۱ و ۱۶) هرگونه هتک حرمت، حرام و مستوجب عذاب معرفی شده است. بدین‌رو، ضمن تصریح به بیان ظلم ظالمان (نساء/ ۱۴۸) اما باید به بیان آن قسمت که مربوط به ظلم ظالم و دفاع از مظلوم است، قناعت کرد. اگر مظلوم جز در محدوده ظلمی که به او روا شده، دست به افشاگری زند و مطالب پنهانی را در حوزه‌های دیگر بیان کند که حتی واقعیت داشته، برای او جایز نیست؛ زیرا صیانت از شخصیت و آبروی اشخاص جامعه، بسیار ضروری است.

از نظر قرآن بیان چیزهایی که شخص انجام نداده در قالب بهتان، موجبات آزار شخص می‌شود و گناهی بزرگ بوده که مجازات آن، دوزخ است (احزاب/ ۵۸). پس اینگونه نیست که دفاع از مؤمنان صرفاً با ابزار نظامی باشد و گاه می‌توان با

حمایت لسانی، به دفاع از حیثیت افراد پرداخت. خداوند در این زمینه افرادی که اهتمام لازم را نداشتند، توبیخ فرموده است: «إِذْ تَلَقَوْهُ بِاللَّسِنِ كَيْفَ وَ تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ * وَ لَوْ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ * يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (نور/ ۱۷-۱۵) آیه به سه مورد از گناهان در رابطه با تهمت زدن اشاره می‌کند: الف) به استقبال این تهمتها رفتن و از زبان یکدیگر گرفتن. ب) منتشر ساختن شایعه‌ای را که هیچگونه یقین به آن نداشتند و بازگو کردن آن برای دیگران. ج) کوچک شمردن شایعه و تهمت اخلاقی، در حالی که نه تنها با حیثیت فرد مسلمان ارتباط دارد، بلکه با آبروی جامعه اسلامی گره خورده است (۱۹). از ارکان سلامت معنوی، اهتمام اجتماعی بر حفظ حرمت اشخاص است و چنانچه این امر خدشه پذیرد، وظیفه همگامی است که مقابله نمایند و گونه‌ای از جهاد و دفاع را اجرایی کنند.

مبنا	اصل	مؤلفه	شاخص‌ها
انسان شناختی	کرامت انسان	کرامت نوع انسان‌ها	آزادی اندیشه و بیان
			پرهیز از تجاوز از حدود انسانی
			تفاوت جنگ با انواع کفار
			تناسب مجازات محاربان با نحوه محاربه آنها
		حفظ کرامت انسان‌های مؤمن	دفاع از مسلمانان به ویژه هنگام استمداد
			اولویت امنیت مؤمنان نسبت به نیازهای جسمی
			دفاع از حیثیت افراد در جامعه اسلامی
			محاربه با بندگان خدا در حکم محاربه با خدا

۳-۲- اصل دستیابی انسان به کمال

انسان همواره به دنبال یافتن منفعت بیشتر مادی و معنوی است و تمام هست‌ها/نیست‌ها و باید‌ها/نباید‌هایی که دین ارائه می‌کند، برای دستیابی انسان به حداکثر منفعت یا همان کمال است. بر مبنای قرآن، همه هستی از جمله انسان به سوی خداوند در حال حرکتند (شوری/ ۵۳) و از آنجا که او مالک عالم حاکم و مدبّر هستی است، برنامه‌های تکاملی انسان باید تحت عنایت او قرار گیرد و جز این راه، هر طریق دیگر، انحرافی است (۲۰). کمال انسانی دارای مراحل است که هر

مرتب به نسبت به مرتبه قبلی، کمال برتر است تا به برترین مرحله که نهایت ظرفیت انسانی، برسد. از آنجا که خلقت انسان در بهترین شرایط بوده و خداوند انسان را در قول و فعل، به بهترین‌ها دعوت می‌نماید (زمر/ ۵۵)، اگر انسان در قول و در عمل، احسن آنها را انتخاب کرد، هر چه نتیجه آن باشد، زیباست. مانند نبرد در راه خدا که پیروزی را در پی دارد یا شهادت و هرکدام از این دو که اتفاق افتد، به تعبیر قرآن، «إِحْدَى الْحُسْنَيْنِ» (توبه/ ۵۲) است (۲۱). میدان جهاد و دفاع از حق، از جمله وقایع حتمی است که

طرف او معین می‌شود تا امور مربوطه را پیگیری کند تا نیازهای او رفع و مشکلاتش حل گردد. بلاتشبهه وقتی انسان، خداوند را وکیل خود قرار داده و بر او توکل می‌کند، ربّ مالک و مدبّر هستی را نماینده خود برای حل مشکلات می‌نماید و از آنجا که خداوند بر همه چیز آگاه است، امور بندگان به بهترین مصلحت واقعی سامان خواهد داد (غافر/۴۴). در میدان نبرد هم این دستور خداست که مؤمنان تنها به خداوند توکل می‌نمایند (آل عمران/۱۶۰). قرآن، مومنان را تشویق می‌نماید تا علاوه بر تمهید ابزار لازم جهت جهاد، بازهم به قدرت لایزال الهی تکیه کند و این امر، آرامش خاطری در وجود مجاهد ایجاد نموده و سلامت معنوی او را ارتقای بی‌ظیری می‌دهد.

۳-۲-۱-۲-۲-۳-۲- شاخص صبر و ثبات قدم

مواجهه با خطرات و نقص‌های انسان و رفع آنها در مسیر جهاد، می‌تواند زمینه ساز وسوسه‌های شیاطین باشد؛ زیرا براساس آموزه‌های قرآنی (ناس/۶-۵) هرگاه که انسان می‌خواهد اندیشیده و عملی را که مطابق اوامر الهی است انجام دهد، شیاطین می‌آیند و او را وسوسه می‌کنند تا او از آن کار منصرف شده یا حداقل با تأخیر انجام دهد. این امر در هنگام تمایل به جهاد نیز از آنجا که برخی از منفعت‌های مادی انسان را به خطر می‌اندازد، پدیدار می‌گردد. درحالی که قرآن علاوه بر تأکید بر صبر و استقامت، بر زمان شناسی و انجام به موقع دفاع از حق نیز تأکید دارد. مانند قضیه مؤمن آل فرعون (غافر/۲۸) یا حبیب نجار (یس/۲۵-۲۰) که در وقت لازم به دفاع از حق و فرستادگان الهی پرداختند تا حجّت را بر اطرافیان خود تمام نمایند.

در میدان نبرد نیز یکی از درخواست‌های رزمندگان از خداوند، طلب صبر و ثبات قدم است: «قَالُوا رَبَّنَا أفرغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ ثَبِّتْ أقدامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَى الْكُفَرِينَ» (بقره/۲۵۰) هدف خداوند از یادکرد این دعا، الگو بودن آن است تا رزمندگان در برابر سختی‌های میدان نبرد، باقلبی مطمئن به فضل و نصرت الهی حضور یابند و از هرگونه تشویش خاطر که سلامت معنوی و جسمی انسان را خدشه‌دار می‌کند، پرهیز نمایند.

۳-۲-۱-۲-۳-۳- شاخص شهامت

مؤمن باید بتواند در عرصه‌های خطیر نبرد که نیازمند ایثار و انجام کارهایی خارق‌العاده است، با شهادت وارد شود. همچنین وقتی انسان در مسیر دفاع از حق گام برداشت، باید منتظر سرزنش‌های دیگران نیز باشد زیرا برخی از افراد به دلیل برگزیدن زندگی دنیایی که سراسر بیهوده و سرگرمی

مسیر انسان در دستیابی به کمال را تعیین می‌کند. تأثیر این امر هویت ساز، در سلامت معنوی افراد جامعه بدیهی است زیرا با هدفمند کردن فعالیت‌های مجاهدانه در مراتب مختلف آن، امید به آینده و در نتیجه نشاط‌ورزی مومنان را بیش از پیش می‌سازد. بر اساس قرآن، دقت نظر در ابعاد مختلف مواجهه یک فرد با گرایش‌ها و گنش‌های خود در هنگام جهاد، دو مؤلفه را برجسته می‌سازد: زمینه‌سازان و سلب‌کننده‌های کمال انسان.

۳-۲-۱- مؤلفه زمینه سازی کسب کمال انسانی

جهاد می‌تواند شاخص‌هایی را در وجود انسان، ایجاد یا تقویت کند که او را به سلامت معنوی و کمال وجودی‌اش برساند. فردی که خود را آماده میدان می‌نماید با مخاطراتی روبرو می‌شود که بیش از پیش، جنبه مادی را در نگرش او می‌کاهد و بر تقویت نگرش توحیدی و افزایش سلامت معنوی او منتهی می‌شود. به نظر می‌رسد یکی از مصادیق بارز انواع آزمایش «بقره/۱۵۵»، همان جهاد است که انسان در آن با ترس، گرسنگی، کاهش در مالها و جانها و میوه‌ها و... مواجه می‌شود.

کسی که بتواند با تقویت ارتباط خود با خداوند و استمداد از او برای ترجیح آخرت بر دنیا، با خصایصی چون احسان، محرم اسرار و با استقامت بودن و پرهیز از ترس و اثرپذیری از ملامت بدخواهان، خود را با اوامر الهی وفق بدهد، در جهاد موفق خواهد شد که درحقیقت، موفقیت همان دریافت توفیق الهی است: «وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ» (هود/۸۸)

۳-۲-۱-۱-۲-۳-۳- شاخص یادکرد و توکل به خدا

از مهمترین شاخصه‌هایی که در جهاد تقویت می‌شود، کیفیت ارتباط با خدا و توکل بر اوست. بدون توجه به نقش خداوند در زندگی، نگرش وی به خود، دیگران و زندگی بی ارزش خواهد شد و سلامت معنوی او به مخاطره می‌افتد (۲۲). نقش خداوند در میدان نبرد دوچندان به چشم می‌آید که از توصیه‌های قرآن در میدان نبرد، یاد کردن فراوان از خداست: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا...» (انفال/۴۵) منظور از یاد خدا علاوه بر انواع تکبیر، دعا و اذکار لفظی (۲۳)، به یاد علم و قدرت بی پایان و رحمت وسیع خدا بودن است و این امر به مجاهد، نیرو و آرامش و قوت و قدرت و پایداری می‌بخشد (۲۴).

نتیجه یادکرد، توکل واقعی در امور به خداوند است. در مفهوم و عرف عمومی زمانی که فردی وکیل انسان می‌شود، از

بکوشند و اینکه در بعضی از آیات از دوستی با کافران به شدت منع شده برای همین است که ممکن است این دوستیها بجایی برسد که مسلمانان اسرار جامعه خود را در اختیار کافران بگذارند (۲۶). از جمله مولفه‌های سلامت معنوی، عواطف و کنش‌های معنوی است و از نشانه‌های سلامت معنوی مومنان آن است که بر اساس علاقه به سایر مومنان، اهتمام لازم را به ویژه در هنگام جهاد خواهند داشت تا با حفظ اسرار، سلامت جسمی و روحی ایشان را حفظ نمایند.

۳-۲-۱-۵- شاخص محسن بودن

از دیگر شاخص‌های مجاهدان، «محسن بودن» که موجب جلب محبت خداوند (بقره/۱۹۵) و دستیابی به توفیق برکت (بقره/۵۸) و بهشت جاودانه الهیست (مائده/۸۵). بر اساس آیه «بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره/۱۱۲) ذکر جمله «و هو محسن» بعد از بیان مسأله تسلیم، اشاره به این است که تا ایمان راسخ وجود نداشته باشد، نیکوکاری به معنی وسیع کلمه حاصل نخواهد شد. نیکوکاری برای این افراد با ایمان جنبه یک فعل زودگذر ندارد، بلکه وصف آنها شده و در عمق جانشان نفوذ کرده است (۲۷). بر اساس تعاریف سلامت معنوی، داشتن اعتقاد و ارتباط با یک قدرت متعالی می‌تواند انسان را به انجام کارهای نیکو از عمق جان، رهنمون سازد و اهمیت این امر در صحنه‌های حساس نبرد، مضاعف است. خداوند درخصوص مجاهدان فرموده: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (عنکبوت/۶۹) با توجه به سیاق آیه، احسان و خدمت به مردم از جمله شروط اصلی برای بهره‌مندی از قیومت الهی است و محسنین جهادگر به دلیل اینکه علاوه بر تلاش در راه نجات خود، ایثار کرده و برای دیگران نیز تلاش می‌کنند، مقامی والاتر و سلامت معنوی افزون تری دارند.

۳-۲-۱-۶- شاخص ترجیح آخرت بر دنیا

شاخص مهم دیگری که انسان را به توفیق در جهاد و دستیابی به کمال می‌رساند، ترجیح آخرت بر دنیا است. دنیا به خودی خود ناپسند نیست بلکه خداوند روبرگردانان افراطی از دنیا را توبیخ کرده (اعراف/۳۲) و به بهره‌مندی صحیح از آن، ترغیب می‌فرماید (قصص/۷۷). درعین حال اکتفای صرف به منافع و سرگرمی دنیوی و عادت کردن به آن را مضر دانسته (عنکبوت/۶۴) و به انسانهای با ایمان هشدار می‌دهد که مبادا اموال دنیائی موجب غفلت شما از یاد خدا شود و زیانده شود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ

است (حدید/۲۰) و تمایل به ادامه یافتن آن حالت، با هر حرکتی که بر هم زنده وضعیت فسادآور موجود باشد یا منافع آنها را به خطر بیندازد، به هر طریق ممکن، حتی با نسبت دادن تهمت‌های مختلف (یس/۱۵) مخالفت می‌کنند. اگر فرد با تفکر در مبانی جهاد در آن گام نهد و از خداوند، توفیق دستیابی به مسیر صحیح جهاد و استقامت ورزیدن را طلب کند، دیگر هیچگونه ترس و تأثیری از این ملامت‌ها به دل راه نخواهد داد.

نداشتن شهامت موجب گردید قوم حضرت موسی (ع) از دستور جهاد سرپیچی کنند (مائده/۲۴) و این اساساً یک قانون الهی است که خداوند انسان را با آن چیزهایی که به شدت به آن وابسته شده، آزمایش می‌کند. خداوند در خصوص ویژگی‌های بندگان برگزیده خود فرمود «فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ...» (مائده/۵۴) مجاهدان در برابر ملامت شهوترانانی که به دلیل ضایع شدن اموال، اتلاف جانها و تحمل مصایب فراوان، از جهاد منع می‌کنند، هیچ ترسی ندارند و علاوه بر قدرت جسمانی، چنان شهامتی دارند که از شکستن سنتهای غلط و مخالفت با اکثریتهایی که راه انحراف را پیش گرفته‌اند، و با تکیه بر کثرت عددی خود دیگران را به باد استهزاء می‌گیرند، پروایی ندارند (۲۵). از نشانه‌های سلامت معنوی، عزت نفس (نه اعتماد به نفس) است که شهامت لازم را در برابر عوام‌زدگی، محیط زدگی و... به ارمغان می‌آورد و اهمیت این امر در جهاد، دوچندان است.

۳-۲-۱-۴- شاخص محرم اسرار بودن

از شاخص‌های دیگری که در میدان نبرد با باطل، اهمیت وافر دارد، حفظ حریم‌ها و اخبار مهم مرتبط است. در جهاد، مؤمنان با اهتمام به حفظ اسرار نظامی می‌توانند برنامه‌های خود در توفیق لشکر حق را اجرایی نمایند. مؤمن در یکایک لحظات زندگی خود براساس تقوایی که دارد، به دنبال حفظ حرمت‌های الهی است و این امر، موجبات کمال وی را فراهم می‌آورد. از جمله حرمت‌های الهی، اخبار مرتبط با لشکر حق است که با افشای آن، هم جان و هم آبروی مؤمنان به خطر می‌افتد. خداوند در این خصوص فرمود: «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِجَنَّةٍ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (توبه/۱۶) مسلمانان باید همانگونه که بر جان و مال و ناموس خود می‌ترسند، بر اسرار مسلمانان هم بترسند و در حفظ آن

۳۰) و به مقتضای زندگی در دنیا که جنبه مادی آن، ملموس است، علاقه بیشتری برای ادامه این وضعیت دارد. انسان به دلیل مؤانست با منافع دنیوی- که به اندازه عقلانی و شرعی خود برای کمال انسان مورد نیاز است- برای شروع جهاد که مستلزم رها کردن بخشی از منافع مذکور است، دارای کراهت خواهد بود که اگر مدیریت نشود، می‌تواند زمینه‌ساز ترک جهاد و سلب کننده کمال انسان باشد.

خداوند در این زمینه به مسلمانان تذکر داده است: «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَ هُوَ كُرْهُ لَكُمْ وَ عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَ عَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَ هُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (بقره/۲۱۶) جنگ با خطر جانی، خستگی، ضررهای مالی، سلب امنیت و آرزاق و آسایش همراه است. البته برخی هم احتمال دادند که مومنان به دلیل شفقت، دوست داشتند با دشمنان هم به مدارا رفتار کنند و از راه احسان، آنان را به سوی خدا دعوت نمایند تا هم جان برادران مؤمنشان به خطر نیفتد و هم کفار با حالت کفر هلاک نشوند (۳۰). از جمله چالش‌های سلامت معنوی، تعارض تحمل مشکلات تغییر رویه مادی زندگی برای کسب مرتبه بالاتری از سلامت معنوی است. غلبه بر علاقه طبیعی به عدم مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی مشقت‌زا و رفاه‌زدگی، نیاز به انگیزش برآمده از فهم ارزشمند بودن سلامت معنوی دارد.

۳-۲-۲-۳- شاخص وسوسه‌های شیطانی

شیطان به عنوان دشمن انسان، قسم خورده که تمام تلاش خود را برای گمراهی انسان به کار خواهد بست (ص/۸۲) و مهمترین ابزار او وسوسه (اعراف/۱۲۰) است. او پس از فریب آدم و حوا و خروج آنها از بهشت رحمت خدا (بقره/۳۶)، انسان را از همه طرف احاطه کرده (اعراف/۱۷) و با زینت دادن کارهای بد درمیان انسان‌ها، به گمراهی آنها می‌اندیشد (حجر/۳۹).

این وسوسه کردن و زینت دادن اعمال توسط شیطان در میدان نبرد با اهل باطل نیز نمود برجسته‌ای دارد و می‌تواند سلب کننده کمال انسان باشد. نمونه‌ای از آن در جنگ بدر وجود داشت: «وَ يَذْهَبَ عَنْكُم رِجْزَ الشَّيْطَانِ» (انفال/۱۱) در جنگ بدر، مشرکان قبل از مسلمان بر سر چاه‌های آب فرود آمدند و مسلمانان مجبور به سکنی گزیدن بر یک منطقه خشک و شن‌زار شدن که بر اثر نداشتن آب، هم تشنه شدند و هم نتوانستند بدن خود را از حدت اکبر و اصغر و نجاسات پاک سازند. شیطان هم به وسوسه‌گری پرداخت و گفت: دشمن شما آب را تصرف کرده است و شما باید با جنایت و بدون وضو

ذَكَرَ اللَّهُ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ» (منافقون/۹) مؤمن در میدان جهاد اگر عنایت کند که آنچه نزدش است، نابود شده و فقط آنچه نزد خداست، تا ابد باقی می‌ماند (نحل/۹۶)، منافع گذرای مادی را کنار گذاشته و با ایثار جان و مال و آبروی خود برای پاسداشت حق، به دنبال رضایت الهی و منافع جاودانه اخروی است. خداوند متعال فرمود: «فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَ مَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا» (نساء/۷۴) مومن مجاهد نعمت‌های دنیای گذرا را بر نعمت‌های آخرت مانند‌گار ترجیح می‌دهد تا با جلوگیری از ورود هرگونه بیماری در قلب، خالصانه جهاد کند و جان خود را برای طلبیدن اجر اخروی فدا کند (۲۸) البته آنهایی که به دلیل انتخاب اهداف ناصحیح برای زندگی، فاقد سلامت معنوی بوده و حیات مادی را دارای اولویت و بالاتر از اهداف مقدس الهی و انسانی می‌دانند، در عرصه جهاد ناموفق خواهند بود.

۳-۲-۲- مؤلفه موانع رسیدن انسان به کمال در جهاد

انسان با مدیریت ننمودن برخی از شاخص‌ها در جهاد و دفاع از حق، می‌تواند خود را از کمال نهایی خویش، محروم سازد که این امر، ناشی از سوءاستفاده انسان از اختیار و انحراف در استفاده از غرایزی است که خداوند در وجودش قرار داده است. باید مراقبت نمود که ریشه‌های این شاخص‌ها در ایام معمول در وجود انسان، رشد نکنند زیرا ایام نبرد به دلیل تنگناها، محل ظهور اخلاقی است که در وجود انسان نهادینه شده‌اند.

خداوند، غرایز و صفات متضادی در انسان آفریده که اینها بالقوه وسیله تکامل او می‌شوند، اما هنگامی که همین صفات در مسیر انحرافی قرار گیرد، مایه فساد خواهد بود. مثلاً حرص، نیرویی است که به انسان اجازه نمی‌دهد به زودی از تلاش باز ایستد و با رسیدن به نعمتی، قانع شود. اگر این صفت در مسیر تحصیل علم به کار افتد و انسان، حریص باشد و یا به تعبیر دیگر، بی‌قرار علم باشد، مسلماً مایه کمال اوست، اما اگر آن در مسیر مادیات به کار گرفته شود، مایه شر و بخل می‌گردد (۲۹). سلامت معنوی به انسان، احساس هویت و تلاش برای کمال داده و او را به نگرش مثبت، آرامش و توازن درونی فرامی‌خواند اما عدم کنترل شاخص‌های درونی و صفات اخلاقی که در مسیر جهاد، مانع خواهند بود، انسان را از مسیر کمال و دستیابی به سلامت کامل معنوی دور خواهد ساخت.

۳-۲-۲-۱- شاخص کراهت طبیعی انسان

انسان دارای دو بُعد مادی و فرامادی است (سجده/۳۲-)

ابتدایی، سرانجام با لطف الهی نجات یافتند (۳۵).

از جمله نکات حفظ و ارتقای سلامت معنوی، فهم صحیح درباره مبدأ داشته‌ها و ظرفیت لازم برای مدیریت آنها با توجه به عنایت خداوند است. اگر لطف خدا در اعطای نعمات، صرفاً ناظر به تلاش خود دیده شود، اشتباه محاسباتی رخ داده و زمینه شکست، فراهم شده است. این مسیر به احساس ناامیدی و پوچی در زندگی و مایوس شدن از معنویات منتهی می‌شود که آفت بزرگ سلامت معنویست.

۳-۲-۲-۴- شاخص حب دنیا

حب دنیا، از زمینه سازان ترک جهاد و سلب کمال انسان است. اگر انسان در زندگی روزمره خود، بیش از حد معقول به امانت‌هایی که خدا به او داده، وابسته شده و آنها را از آن خود بدانند، در هنگام سختی‌های میدان جهاد نیز، با پاهای لغزان وارد خواهد شد و چه بسا هم خود و هم لشکر حق را متضرر خواهد ساخت. خداوند متعال در این زمینه به شدت تذکر می‌دهد: «قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ» (توبه/۲۴) خداوند به شدت تهدید می‌نماید اگر مورد مذکور را بر اطاعت خدا و رسولش و جهاد در راه خدا ترجیح دهید، فاسق شده و از هدایت الهی محروم می‌شوید (۳۶).

البته که آیه به قطع پیوند محبت به نزدیکان و ترک عواطف انسانی توصیه نمی‌کند بلکه ناظر به انتخاب صحیح از میان امر خداوند (جهاد) با عشق به خانواده، دوستان، مال و مقام در بزنگاه‌هاست. از جمله نکات مهم در سلامت معنوی، اولویت‌بخشی معقول به علاقه به افراد و اجسام و مقام‌های پیرامونی انسان است. به دست آوردن آنها، هدف نیست بلکه حسن رابطه با آنها، وسیله تحقق بندگی شایسته خداوند بوده و این نکته، سلامت معنوی و آرامش انسان را در به دست آوردن یا از دست دادن آنها، حفظ کرده و توانایی چشم‌پوشی خدایسندانه از آنها برای کسب درجات والای سلامت معنوی را هم ارتقا می‌دهد.

۳-۲-۲-۵- شاخص نفاق

زمینه‌ساز نفاق می‌تواند عوامل درونی و بیرونی باشد؛ اگر فهم واقعی از مبانی دین الهی انجام نشود و فرد، بدون ادله صحیح، معارف را بپذیرد، این ضعف‌ها خود را در تنگناها نشان می‌دهد. از جمله مهمترین تنگناها، میدان نبرد با اهل باطل است که خداوند به بیان حال درونی منافقان در هنگام اعلام

نماز بخوانید و پاهای شما در رمل فرو برود (۳۱). برخی نیز معتقدند شاید مراد از «رجز شیطان» احتلام باشد زیرا احتلام، خواب شیطانی است. ممکن است وسوسه شیطان باشد که زمین شن است و نمی‌توانید جنگ کنید یا از بی‌آبی از پا در می‌آیید (۳۲) که خداوند در ابتدای آن جنگ با نزول باران، وسوسه‌های شیطانی را از مسلمانان دور ساخت. شیطان با وسوسه‌های خود، موانع جهاد را بزرگنمایی می‌کند یا مانع‌زایی توهمی دارد تا قدم‌های انسان برای ارتقای سلامت معنوی خود در جهاد را متزلزل سازد.

۳-۲-۲-۳- شاخص غرور

از مهمترین نکاتی که خداوند از آن پرهیز داده، غرور است (فاطر/۵) که به معنای هر چیزی اعم از مال و جاه و شهوت و شیطان است که انسان را فریب دهد و مغرور کند (۳۳). اگر انسان چیزی را بیش از جایگاه و اهمیت واقعی آن بها دهد، غفلت کرده و دچار انحراف خواهد شد. به همین دلیل به دفعات در قرآن تأکید شده که وعده‌های شیطان، برای فریب انسان است (نساء/۱۲۰). از جمله مواقعی که شیطان با همراهی هوای نفس، انسان را مغرور ساخته و فریب می‌دهد، میدان جهاد و دفاع از حق است. گاهی مواقع پیش می‌آید که مؤمنان پس از ایامی که در حال ضعف بودند، قوت می‌یابند و در این حالت امکان دارد که عده‌ای از آنها، ضمن فراموش کردن لطف خداوند در رساندن آنها به این جایگاه، نسبت به قدرت فعلی مغرور شده و تصور کنند که این خودشان هستند که می‌توانند بدون نصرت الهی بر اهل باطل فائق آیند.

خداوند تأکید دارد که نباید ایام ضعف و نعمت الهی در جبران آن را فراموش نمود (انفال/۲۶). این آیه دارای تعبیر لطیفی است که نهایت ضعف و کمی نفرات مسلمانان را در آن زمان آشکار می‌سازد آن چنان که گویی همانند یک جسم کوچک در هوا معلق بودند که دشمن به آسانی می‌توانست آنها را برباید و این اشاره به وضع مسلمانان در مکه قبل از هجرت در برابر مشرکان نیرومند و یا اشاره به مسلمانان بعد از هجرت در مقابل قدرت‌های بزرگ آن روز همانند ایران و روم است (۳۴). در برخی مواقع، سپاه مؤمنان نسبت به توانایی‌ها و امکانات خود مغرور شدند که خداوند آن را نیز بیان فرموده است: «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَ ضَاقَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحَبَتْ ثُمَّ وَ لِيْتُمْ مُدْبِرِينَ» (توبه/۲۵) دلیل توهم اولیه «شکست ناپذیری سپاه اسلام» در جنگ «حنین»، اکتفا به جمعیت بی سابقه‌ی دوازده هزاری خود بود که برغم شکست

هستی شناختی، انسان شناختی، جامعه شناختی و فرجام شناختی شکل می‌گیرد و اگر فرد به خوبی توجیه نشود، رفتار ظاهری او در تناقض با فهم و عقیده درونی او بوده و این نکته به ویژه در عرصه‌های مهمی مانند جهاد (سخت و نرم) او را دچار تعارض و عدم سلامت خواهد کرد.

فرمان جهاد توسط پیامبر(ص) پرداخته: «فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَ ذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَعْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ» (محمد/۲۰) منافقان از شنیدن نام جهاد، دچار چنان وحشتی می‌شوند که نزدیک است قالب تهی کنند! (۳۷)
سلامت معنوی بر اساس فهم صحیح از ابعاد مختلف

شاخصه‌ها	مؤلفه	اصل	مبنا
یادکرد و توکل به خدا	زمینه سازی کسب کمال انسانی در جهاد	کمال انسان	انسان شناختی
صبر و استقامت و ثبات قدم			
شهامت و نترسیدن از ملامت			
محرم اسرار بودن			
محسن بودن			
ترجیح آخرت بر دنیا			
کراهت طبعی	موانع رسیدن انسان به کمال در جهاد	کمال انسان	انسان شناختی
وسوسه‌های شیطانی			
غرور و فراموشی الطاف الهی			
حب دنیا			
نفاق			

که باید با آنها مقابله نمود.

همچنین باید جهاد را از جمله عوامل دستیابی انسان به کمال دانست که مبنای سلامت معنوی هم همان کمال جویی است. البته باید ضمن پرهیز از شاخص‌هایی مانند غرور، کراهت طبعی، وسوسه‌های شیطان، حب دنیا و نفاق در جهاد، سلب کننده کمال وی هستند، با تبعیت از شاخص‌های زمینه‌ساز کسب کمال انسانی مانند یادکرد و توکل به خدا، صبر و ثبات قدمف شهامت، محرم اسرار بودن، محسن بودن و ترجیح آخرت بر دنیا، رنج جهاد را بر خود هموار ساخته و ضمن تأمین سلامت معنوی خود، کرامت نوع انسانها به ویژه مومنان را نیز حفظ نماید.

نتیجه گیری

نظر برخی از افراد که جهاد را علاوه بر آسیب‌های جسمی، مغایر با سلامت معنوی انسان می‌دانند، کاملاً برخلاف آموزه‌های استخراج شده‌ی نظام‌مند بر مبنای بُعد انسان‌شناختی جهاد در قرآن است.

فهم چارچوبه انسان‌شناختی جهاد در قرآن، بینش منسجمی برای بهبود سلامت معنوی در اختیار انسانها قرار می‌دهد. کرامت نوع انسانها در وهله اول، و کرامت انسانهای مومن در وهله دیگر، به عنوان یک رکن اساسی در سلامت معنوی، تنها با جهاد محقق خواهد شد زیرا همواره افرادی با سوءاستفاده، درصدد تعدی به حقوق و کرامت دیگران هستند

Anthropological Dimensions of Jihad in the Qur'an and its Application in Human Spiritual Health

Mahyar Khani Moghaddam*¹, Mahdi Davari Dolat Abadi²

1. Assistant Professor of Quran and Hadith, University of Guilan, Iran.

2. Assistant Professor of Quran Science and Education University- Faculty of Qom, Iran.

* Corresponding author: m.khani@guilan.ac.ir

Abstract

Objective: The present study aimed to analyze the anthropology of jihad in the Qur'an and explain its effects on the spiritual health of human beings.

Materials and Methods: The basis of this research is based on the analysis of Quranic data from verses related to the discussion of jihad. In this process, the method of content analysis or data-based data was used. Findings: Jihad, by ensuring the dignity of human beings, has caused freedom of thought and expression, and while avoiding exceeding human limits in it, the proportion of the punishment of the warlords with the manner of their warfare should be considered. It also preserves the dignity of believing human beings, in which it is necessary to defend Muslims, especially when seeking help, to prioritize the security of believers over their physical needs, and to defend the dignity of individuals in Islamic society. Jihad also has an irreplaceable role in human perfection. For his perfection and characteristics such as natural hatred, evil temptations, pride, love of the world and hypocrisy, prevent him from reaching perfection.

Conclusion: Contrary to some ideas in denying jihad and criticizing it because of the negative effects on the spiritual health of human beings, jihad (by observing the revelatory framework and taken from the Prophetic tradition (PBUH)) as one of the pillars of providing and promoting He counted the spiritual health of human beings

Keywords: Anthropology, Jihad, Defense, Spiritual Health, Quran

References:

1. See: Rajabi, Mahmoud, Anthropology, Qom, Imam Khomeini Institute, 2000, p.119.
2. Ralph M, Steinmann, Spirituality – The Fourth Dimension of Health an Evidence - Based Definition^{۲۰} ، th IUHPE World Conference on Health Promotion, Geneva ،Switzerland, 2010 ,11-15.
3. June M ،Como, A Literature Review Related to Spiritual Health and Health Outcomes, 2007, 21(5): 224-236.
4. Hawks S R& et al, Review of spiritual health: definition ،role ،and intervention strategies in health promotion,1995, p. 20.
5. Gomez R& Fisher ،JW, Domains of spiritual well - being and development and validation of the Spiritual Well - Being Questionnaire Personality and Individual Differences, 1991-1975: p. 35.
6. Abbasi, Mahmoud et al., "Conceptual definition and implementation of spiritual health, case study", Medical Ethics Quarterly, 2012, Year 6, Number 20, pp. 11-44.
7. Marzband, Rahmatollah and Ali Asghar Zakavi, "Indicators of spiritual health from the perspective of revelatory teachings", Quarterly Journal of Medical Ethics, 2012, Year 6, Number 20, pp. 69-99
8. Makarem Shirazi, Nasser, Sample Interpretation, Tehran, Islamic Publishing Institute, 2000, Vol. 12, p. 79
9. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hussein, Tafsir Al-Mizan, Qom, Islamic Publications Office, fifth edition, 1417 AH, vol. 13, p. 156.
10. Makarem Shirazi, Nasser, Sample Interpretation, Tehran, Islamic Publishing Institute, 2000, Vol. 2, p. 279.
11. Tusi, Muhammad ibn Hassan, Al-Tibyan Fi Tafsir Al-Quran, Tahqiq Ahmad Qusair Ameli, Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi, Bita, , Vol. 5, p. 120.
12. Tabarsi, Fadl Ibn Hassan, Majma 'al-Bayan fi Tafsir al-Quran, Tehran: Nasser Khosrow Publications, third edition, 1993, vol. 1, p. 137.
13. Makarem Shirazi, Nasser, Sample Interpretation, Tehran, Islamic Publishing Institute, 2000, Vol. 2, p. 20.
14. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hussein, Tafsir Al-Mizan, Qom, Islamic Publications Office, fifth edition, 1417 AH, vol. 5, p. 327.
15. Tabarsi, Ali Ibn Hassan, Meshkah Al-Anwar Fi Gharr Al-Akhbar, Najaf: Al-Muktab Al-Haydariyeh, Second Edition, 1385AH, p. 78
16. Baghawi, Hussein Ibn Massoud, Ma'alim al-Tanzil in the Interpretation of the Qur'an, research by Abdul Razzaq Al-Mahdi, Beirut: Darahiyah Al-Tarath Al-Arabi, 1420 AH, vol. 1, p. 663
17. Qasemi, Mohammad Jamal al-Din, Mahasin al-Tawil, research by Muhammad Ayoun al-Sud, Beirut: Dar al-Kitab al-Almiyeh, 1418 AH, vol. 8, p. 372
18. Sayyid Ibn Qutb, Fi Zalal al-Quran, Beirut-Cairo: Dar al-Shorouq, seventeenth edition, 1412, vol. 3, p. 1614
19. Tayeb, Seyyed Abdul Hussein, Atib al-Bayan fi Tafsir al-Quran, Tehran, Islam Publications, second edition, 1387 AH, vol. 9, p. 505
20. Makarem Shirazi, Nasser, Sample Interpretation, Tehran, Islamic Publishing Institute, 2000, Vol. 20, p. 560.
21. Javadi Amoli, Abdullah, The face and character of man in the Quran, Qom, Esra ', 2007, p. 111
22. Kaviani, Mohammad, Panahi, Ali Ahmad, Psychology in the Quran, Qom, Seminary and University Research Institute, 1397, 13th edition, p. 227
23. Alusi, Seyyed Mahmoud, The Spirit of Meanings in the Interpretation of the Holy Quran, research by Abdul Bar Atiyah, Beirut, Dar al-Kitab al-Almiyeh, 1415 AH, vol. 5, p. 210.
24. Makarem Shirazi, Nasser, Sample Interpretation, Tehran, Islamic Publishing Institute, 2000, Vol. 7, p. 195.
25. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hussein, Tafsir Al-Mizan, Qom, Islamic Publications Office, fifth edition, 1417 AH, vol.5, p. 385.
26. Makarem Shirazi, Nasser, Sample Interpretation, Tehran, Islamic Publishing Institute, 2000, Vol. 4, p. 416.
27. Jafari, Yaqub, Tafsir Kowsar, Qom, Hijrat, 1997, vol. 4, p. 432
28. Qasemi, Mohammad Jamal al-Din, Mahasin al-Tawil, research by Muhammad Ayoun al-

- Sud, Beirut: Dar al-Kitab al-Almiyeh, 1418 AH, vol.3, p. 222.
29. Modarressi, Seyyed Mohammad Taghi, from the guidelines of the Quran, Tehran, Dar Mohebbi Al-Hussein, 1419 AH, vol. 9, p. 490
30. Makarem Shirazi, Nasser, Sample Interpretation, Tehran, Islamic Publishing Institute, 2000, Vol. 29, p. 25.
31. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hussein, Tafsir Al-Mizan, Qom, Islamic Publications Office, fifth edition, 1417 AH, vol. 2. P. 164.
32. Tabarsi, Fadl Ibn Hassan, Majma 'al-Bayan fi Tafsir al-Quran, Tehran: Nasser Khosrow Publications, third edition, 1993, vol. 4, p. 606.
33. Ragheb Isfahani, Hussein Ibn Mohammad, Vocabulary in the Strange Qur'an, Research by Safwan Davoodi, Beirut-Damascus, Dar al-Qalam in Al-Shamiya 1412 AH, p. 603
34. Tayeb, Seyyed Abdul Hussein, Atib al-Bayan fi Tafsir al-Quran, Tehran, Islam Publications, second edition, 1387 AH, Vol. 6, p. 85.
35. Makarem Shirazi, Nasser, Sample Interpretation, Tehran, Islamic Publishing Institute, 2000, Vol. 6, p. 133.
36. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hussein, Tafsir Al-Mizan, Qom, Islamic Publications Office, fifth edition, 1417 AH, vol. 9. P. 280.
37. Tusi, Muhammad ibn Hassan, Al-Tibyan Fi Tafsir Al-Quran, Tahqiq Ahmad Qusair Ameli, Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi, Bita, Vol. 5, p. 179.

